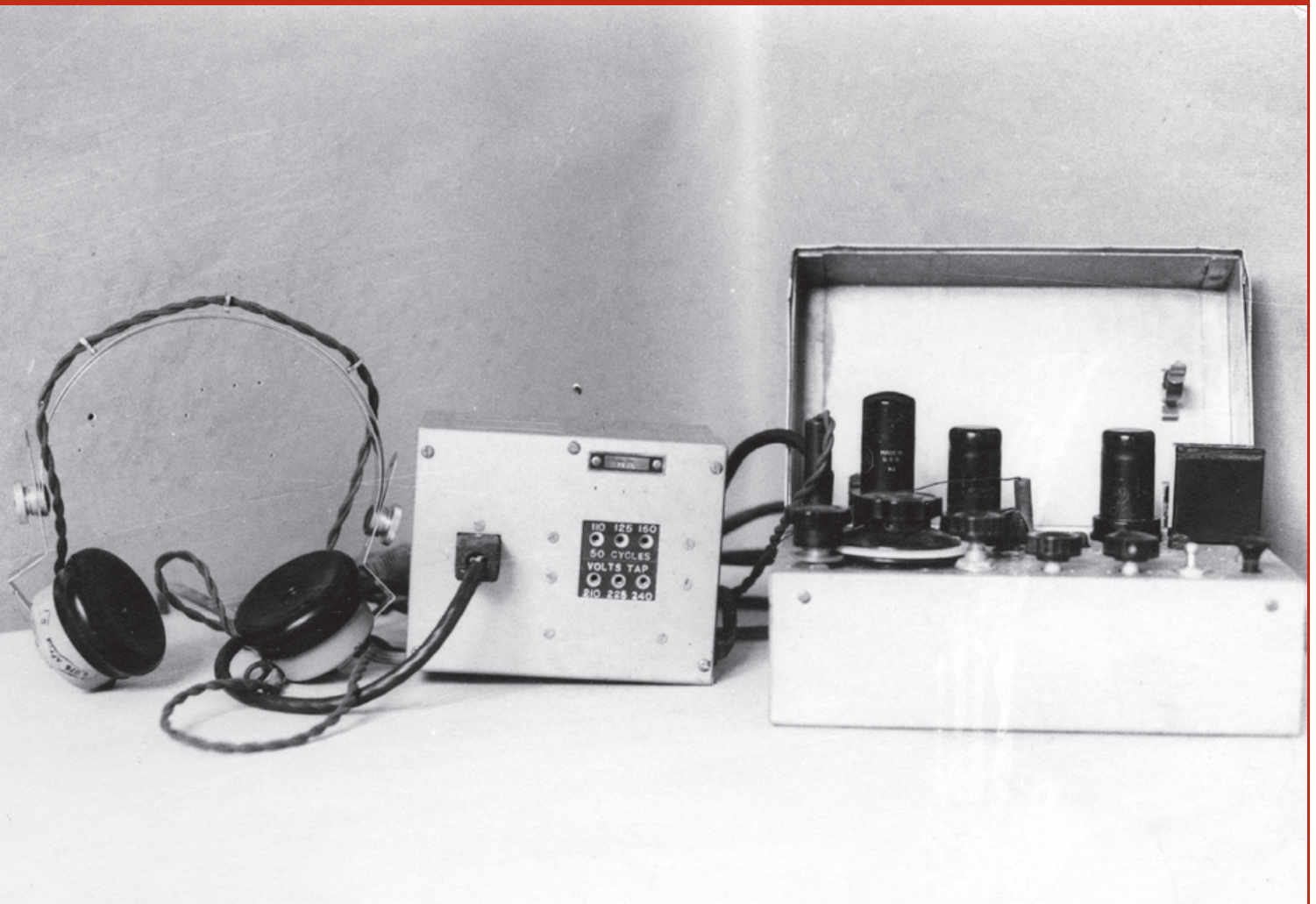

MONDELINGE GESCHIEDENIS EN COLLECTIEVE HERINNERING

Tussen representatie en receptie

Nico WOUTERS & Koen AERTS, eds

MONDELINGE GESCHIEDENIS EN
COLLECTIEVE HERINNERING.
TUSSEN REPRESENTATIE EN RECEPTIE

Guest editors:

Nico WOUTERS
CEGESOMA en Universiteit Antwerpen

&

Koen AERTS
Universiteit Gent

*Mondelinge geschiedenis en collectieve herinnering.
Tussen representatie en receptie*

Guest editors:

Nico WOUTERS
CEGESOMA en Universiteit Antwerpen
&
Koen AERTS
Universiteit Gent

Nico WOUTERS & Koen AERTS, *Mondelinge geschiedenis in België en de (de-)constructie van collectieve herinnering*

Florence GILLET, *Lecture des témoignages d'anciens coloniaux ou comment dénouer les nœuds de la subjectivité*

Machteld VENKEN, *Vechten en herinneren in een (eens) verdeeld Europa. Consistentie en veranderlijkheid in getuigenissen van oud-strijders*

Nico WOUTERS, *Lokaal geheugen: de sociale herinnering aan de Tweede Wereldoorlog in Vlaanderen*

Koen AERTS, Bruno DE WEVER & Aline SAX, *Kinderen van Vlaamse collaborateurs. De erfenis van het verleden digitaal ontsloten*

Jan BLEYEN, *Metaforen als sleutel tot intersubjectiviteit: historisch-antropologische reflecties over de gedeelde dimensie van herinneringen*

Donald WEBER, *Geheugenconstructie in mondelinge geschiedenis. De casus van de dronken dokwerker*

Lionel VANVELTHEM & Ludo BETTENS, *Contribution à l'analyse des constructions mémorielles en histoire sociale : l'exemple des discours rapportés dans le monde syndical socialiste*

Josiane JACOBY, Florence LORIAUX & Christine MACHIELS, *Faïence en faillite : la mémoire brisée de Boch*

Chantal BISSCHOP, *Een verhaal van mensen en structuren. Interviewen over rurale organisaties*

Nico WOUTERS & Koen AERTS, *Mondelinge geschiedenis en geheugenstudie: slotbedenkingen*

Mondelinge geschiedenis in België en de (de-)constructie van collectieve herinnering

Nico WOUTERS

CEGESOMA en Universiteit Antwerpen

&

Koen AERTS

Universiteit Gent

Waarom mondelinge geschiedenis?

De mondelinge geschiedenis heeft in België een rijke traditie. De methode won na de jaren 1980 geleidelijk aan populariteit en is inmiddels een gevestigde waarde in tal van sectoren en vakgebieden: de journalistiek en de media, erfgoed, onderwijs, en diverse academische disciplines.

Binnen de Belgische hedendaagse geschiedenis zijn er ook belangrijke academische actoren te vermelden⁽¹⁾. Langs Franstalige kant was Jean Stengers (ULB) een pionier. Al in 1982 werd aan de ULB een colloquium georganiseerd over mondelinge geschiedenis onder de titel *Mémoires collectives*. Dit leidde indirect tot de oprichting van de onderzoekseenheid *Sources audiovisuelles en Histoire contemporaine*⁽²⁾. In Vlaanderen, was de synergie tussen Bruno De Wever (Departement Geschiedenis UGent) en het Vlaams Centrum voor Volkscultuur (vanaf januari 2008 Faro) belangrijk⁽³⁾. Ook de onderzoeksgroep Moderniteit en Samenleving (1800-2000) van de KU Leuven (Leen Van Molle) onderscheidde zich binnen mondelinge geschiedenis⁽⁴⁾. Een andere

(1) Voor een overzicht van collecties en instellingen: Bruno DE WEVER, “Mondelinge Bronnen”, in Patricia VAN DEN EECKHOUT & Guy VANTHEMSCHE, eds., *Bronnen voor de studie van het hedendaagse België*, Brussel, 2000, p. 1245-1260.

(2) Uitlopers hiervan waren het theoretische doctoraat van Hélène Wallenborn en een uitgebreid repertorium van mondelinge bronnen in België. Hélène WALLENBORN, *L'historien, la parole des gens et l'écriture de l'histoire: le témoignage à l'aube du XXIe siècle*, Loverval, Labor, 2006; Jean-Philippe SCHREIBER & Hélène WALLENBORN, eds., *Oralités. Répertoire des archives orales en Belgique*, Bruxelles, ULB, 2007 (http://www.memoire-orale.be/PDF/repertoire_oralites.pdf).

(3) Dit leverde na 2003 diverse praktijkgerichte publicaties en een dvd op. Het leidde ook tot het project *Van Horen Zeggen* over de bewaring en ontsluiting van mondelinge bronnen in Vlaanderen. Veel van de conclusies en aanbevelingen uit deze eindrapporten zijn vandaag nog altijd van toepassing.

(4) Deze onderzoeksgroep organiseerde op 3 april 2009 een studiedag onder de titel *Mondelinge geschiedenis. De wisselwerking tussen doelstellingen en methoden*. De aandacht ging daarbij zowel naar de technische methode (opnames) als naar de interpretatieve methodes. Leen Van Molle doceert aan de KU Leuven het Mastervak ‘mondelinge geschiedenis’. Jan BLEYEN & Leen VAN MOLLE, *Wat is mondelinge geschiedenis?*, Leuven, Acco, 2012.

pool ontwikkelde zich aan de UCL, waar onder leiding van Jacques Lory tussen 1984 en 1998 een grote reeks seminariewerken uitgevoerd werd over het dagelijks leven tijdens WO II. De portaalwebsite *Mémoire Orale* vervult vandaag aan Franstalige kant een essentiële rol⁽⁵⁾.

Mede dankzij deze (en andere) actoren, kende de Belgische mondelinge geschiedenis de laatste tien jaar een aanzienlijke professionalisering en verwetenschappelijking. Die kritische verbetering betreft vooral de methode. Het gaat dan om een grotere bewustwording rond de *do's & dont's* bij het afnemen van een interview.

Een recent onderzoeksrapport over mondelinge geschiedenis in België legde niettemin enkele pijnpunten bloot⁽⁶⁾. Eén van de klassieke problemen van de mondelinge geschiedenis in België blijft de bronnenontsluiting. Er is een gebrek aan uniforme/laagdrempelige beschrijvingsmethodes (transcripties, metadateren). Het ontbreekt tevens aan archiefbeleid en digitaliseringsstrategieën (en nodige financiering) die rekening houden met de specifieke noden van mondelinge bronnen. Omwille van deze beide factoren dreigen veel mondelinge bronnenreeksen op termijn onhandelbaar te worden voor toekomstig onderzoek. Ze dreigen *de facto* te verdwijnen in 'ruis'. In dat opzicht zouden we dus kunnen zeggen dat de aangehouden populariteit van mondelinge geschiedenis in België heeft geleid tot een 'overproductie'; een schat aan mondelinge bronnenreeksen die onbenut blijft voor wetenschappelijk historisch onderzoek.

Het eindrapport signaleerde een ander pijnpunt bij het historisch onderzoek zelf. De grote meerderheid van mondelinge bronnen in België vandaag wordt gecreëerd in het kader van projecten die niet tot hoofddoel historisch onderzoek hebben (erfgoedprojecten, buurtprojecten, tentoonstellingen/museale projecten, herdenkingen/jubilea, publieksproducten zoals dvd's of verhalenbanken, levensverhalen, etc.). De mondelinge bronnen *pur sang*, in het kader van historisch onderzoek, worden dan nog vaak gecreëerd als aanvullende methode op klassiek historisch onderzoek. Hieruit volgt waarschijnlijk ook de wat denigrerende behandeling die sommige contemporaine historici toch nog altijd hebben als het gaat om de mondelinge bron.

Met dit themanummer, willen we de mondelinge bron in België academisch opwaarderen en claimen voor wetenschappelijk historisch onderzoek. We doen dit vanuit de visie dat mondelinge geschiedenis als wetenschappelijke onderzoeksmethode niet enkel geschikt is als een aanvulling voor historisch documentair archiefonderzoek of binnen publieksgerichte projecten.

(5) www.memoire-orale.be. Deze website werd in 2007 opgericht met steun van het ministerie van Cultuur van de Fédération Wallonie-Bruxelles en in 2012 in een nieuw jasje gestoken. De site wordt beheerd door het Institut d'Histoire ouvrière, économique et sociale (IHOES) in Seraing.

(6) Dit onderzoeksrapport was het resultaat van de studiedag *Mondelinge geschiedenis in België* op 18 november 2011 georganiseerd door het Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en hedendaagse Maatschappij (Cegesoma). Dit rapport maakte een stand van zaken op en was onder meer gebaseerd op een diepgaande projectenquête van 150 mondelinge geschiedenisprojecten in België tussen 2000 en 2012. Nico WOUTERS, *Mondelinge geschiedenis in België. Eindrapport oktober 2012*, Brussel, Cegesoma, 2012; zie ook: Nico WOUTERS, "Mondelinge geschiedenis als onderzoeksmethode in België. Een stand van zaken en enkele aanbevelingen", in *Arduin*, dl. 12, 2012, p. 20-27.

We vertrekken vanuit de overtuiging dat de methode van mondelinge geschiedenis – en de mondelinge bron zelf – vooral een uitgelezen instrument is voor het onderzoek naar geheugenconstructie en collectieve beeldvorming.

Dit kan bezwaarlijk een revolutionaire stelling genoemd worden. Alessandro Portelli, één van de grote oral history pioniers, zei al vele jaren geleden: “[What] is really important is that memory is not a passive depository of facts, but an active process of creation of meanings. Thus, the specific utility of oral sources for the historian lies, not so much in their ability to preserve the past, as in the very changes wrought by memory”⁽⁷⁾. Het inzicht dat de getuigenissen van respondenten op tal van manieren ‘subjectief’ zijn – door de sociale kaders van geheugenvorming, door de taligheid van het medium, door de interactie tussen interviewer en geïnterviewde, door de context waarin het interview wordt afgenomen, door de relatie van de respondent met het historische thema – is intussen wel doorgedrongen.

De hamvraag is echter: wat doen we dan als Belgische contemporaine historici met dat inzicht? Het antwoord lijkt vooralsnog te zijn: niet zo veel. Als het zo evident is dat een mondelinge bron – wellicht meer dan andere bronnen – als het ware ‘overloopt van de (inter)subjectiviteit’, is het des te vreemder dat vandaag weinig onderzoek in België bestaat dat precies die subjectiviteit centraal plaatst en systematisch gebruikt als een uitgangspunt. Mondelinge bronnen worden nog al te vaak louter ‘*on face value*’ gebruikt; als rechtstreekse aandrager van interessante feiten en historische gegevens.

Dat is de kern van dit themanummer. We vinden het hoog tijd dat mondelinge bronnen in België meer systematisch gebruikt worden als sleutel tot de deconstructie van beeld- en mythevorming, van herinnerings- en geheugenconstructie. Ook in de internationale historiografie ontbreekt het aan een methodologisch consistent analysekader dat het gebruik van deze bronnen operationaliseert in functie van het onderzoek naar beeldvorming of, breder, collectief geheugen/herinnering. Paula Hamilton and Linda Shopes motiveerden het opzet van hun boek *Oral History and Public Memories* vanuit diezelfde nood: “In truth, many people speak of remembering when they write or talk about oral history but are not particularly reflective about the process by which the articulation of memories takes place or how they become public.”⁽⁸⁾ Vanuit diverse Belgische cases wil dit themanummer alvast op zoek gaan naar de mogelijkhedenvoorwaarden voor een methode die de analyse van deze bronnen voor herinneringsonderzoek in de toekomst kan stimuleren. Cruciaal hierbij is dat we de beeld- en mythevorming in de mondelinge bron niet als storende ruis zien, als een probleem dat de informatiegaring in de weg staat, maar integendeel net als een uitzonderlijke opportuniteit voor de studie van de herinnering⁽⁹⁾.

(7) Alessandro PORTELLI, “What makes oral history different”, in Robert PERKS & Alistair THOMSON, eds., *The Oral History Reader*, London/New York, Routledge, 2006, p. 32-43. Zie ook: Alessandro PORTELLI, *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories: Form and Meaning in Oral History*, New York, SUNY PRESS, 1991.

(8) Paula HAMILTON & Linda SHOPEs, “Introduction: Building Partnerships Between Oral History and Memory Studies”, in Paula HAMILTON & Linda SHOPEs, eds., *Oral History and Public Memories*, Philadelphia, Temple University Press, 2008, p. IX.

(9) Joan TUMBLETY, ed., *Memory and history. Understanding memory as source and subject*, London/New York, Routledge, 2013.

Welke herinnering: representatie versus receptie

Met de hierboven geschetste epistemologische uitdagingen voor het kritisch gebruik en de wetenschappelijke interpretatie van mondelinge bronnen positioneren we ons met dit themanummer ook binnen het populaire onderzoeksveld van *memory studies*. In plaats van dit bijna over-getheoretiseerde veld – met zijn overload aan subsoorten – te fileren, werken wij andersom: vanuit een vraaggerichte aanpak via concrete cases. Het is vanuit die analyse, dat een bepaalde visie op geheugen en herinnering duidelijk zal worden en niet andersom. We zien collectief geheugen/herinnering niet als een object maar als een dynamisch sociaal-cultureel beeldvormingsproces waarin verschillende actoren permanent op elkaar inspelen. Dit integreert “the operations of power that leave their mark not just on the representations of the past that are produced within society, but on the social relationships that govern transmission”⁽¹⁰⁾. Een voortdurend evoluerend onderhandelingsproces over het verleden creëert dus de arena waarin de complexe vorming van geheugen uiteindelijk plaatsvindt⁽¹¹⁾. De focus ligt op de dynamiek en de meerlagigheid van dit geheugen in relatie tot het individueel geheugen, tot het sociaal geheugen en tot de politieke, sociale, economische, culturele en institutionele *agents* die van bovenaf een hegemonische representatie van het verleden promoten.

Eén interessant aandachtspunt dat we willen benadrukken vinden we zowel in de begrippen ‘*popular memory*’ als ‘*communicative memory*’. *Popular memory* is een doorgaans nogal ideologisch geladen begrip dat mondelinge geschiedenis vooral wil gebruiken om de emancipatorische kracht van bepaalde sociale groepen in de samenleving te versterken⁽¹²⁾. Voor dit themanummer interesseert ons vooral het onderscheid in betekenis tussen *popular memory* en het officiële geheugen⁽¹³⁾. Daar ligt ook de band met communicatief geheugen⁽¹⁴⁾. Een analytische focus zal inderdaad ‘alledaagse herinnering’ zijn: de herinneringen die (on)bewust worden doorgegeven en

(10) Geoffrey CUBITT, *History and Memory*, Manchester/New York, Manchester University Press, 2007, p. 16. “Social memory is a process (or set of processes), and processes are composed of social and cultural practices, which combine over time to produce effects in human consciousness and human social relationships” (Geoffrey CUBITT, *History and Memory*, p. 178).

(11) Jay WINTER & Emmanuel SIVAN, *Setting the Framework*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000, p. 9.

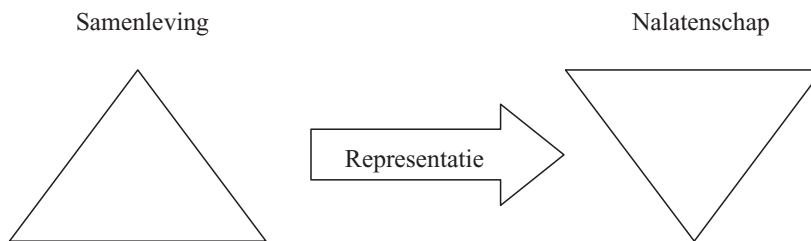
(12) Popular Memory Group, “Popular Memory: Theory, Politics, Method”, in Richard JOHNSON, ed., *Making Histories: Studies in History-writing and Politics*, London, Hutchinson, 1982, p. 205-251; Popular Memory Group, “Popular Memory. Theory, politics, method”, in Robert PERKS & Alistair THOMSON, eds., *The Oral History op. cit.*, 32-43; Zie ook Michael Foucault’s concept over counter-memory. Michel FOUCAULT, “Film and Popular Memory”, in Sylvère LOTRINGER, ed., *Foucault Live (Interviews, 1961-1984)*, New York, Semiotext(e), 1996, p. 122-132.

(13) Vergelijk een analoge redenering tussen “popular memory” en “official memory” in Valerie RALEIGH YOW, *Recording Oral History. A Guide For The Humanities And Social Sciences*, Lanham, Rowman & Littlefield Publishers, 2005, p. 54-57.

(14) Jan ASSMANN, “Communicative and Cultural Memory”, in Astrid ERIL & Ansgar NÜNNING, eds., *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, Berlin/New York, Walter de Gruyter, 2008, p. 109-118.

geconstrueerd via alledaagse communicatie, via wijdverspreide massa-media en binnen vaak moeilijk af te bakenen sociologische netwerken⁽¹⁵⁾. De impact van populaire cultuur (de media, van boeken, films, documentaires, muziek enzovoort op de vorming van geheugens/herinneringen) in verhouding tot elitaire constructie is dus belangrijk. Het contrast met de officiële of publieke herinnering is een aandachtspunt.

Dit impliceert dat we onvermijdelijk peilen naar receptie en perceptie, eerder dan representatie. Nochtans is dit laatste aspect vaak dominant bij geheugenstudies. Historici onderzoeken de wijze waarop een samenleving het verleden herinnert (of herinnerde) voornamelijk op basis van de representatie van dat verleden in de fysieke nalatenschap van die samenleving. Van monumenten, over speeches tot kranten, briefwisseling, verslagen, muziek, enzovoort. Het zijn doorgaans de relictten van een bovenlaag van de samenleving die de tand des tijds hebben overleefd. Bovendien hebben ze meestal een publiek karakter en dragen ze dus minstens impliciet een specifiek instrumentaliserende boodschap. Abstraherend kan gesteld worden dat de receptie van het verleden vaak verkeerdelijk wordt afgelezen op een erfenis van manifestaties van beeldvorming die in intensiteit en aanwezigheid omgekeerd evenredig is aan de ‘hiërarchische’ samenstelling van die samenleving. Volgende figuur illustreert die verhouding⁽¹⁶⁾.

Is de verbeelding van dat verleden wel representatief voor het grootste deel van de samenleving die helemaal geen, of toch veel minder, sporen heeft nagelaten waarin de werkelijke perceptie van het verleden kan herkend worden? Publieke evocaties of culturele hertalingen van het verleden zeggen meer over wie wat en waarom canoniseert dan wat er werkelijk door de grootste gemene publieke deler herinnerd wordt. Het zegt zeker niet of een prominent overgeleverde representatie van het verleden ook was doorgedruppeld en ontvangen in de brede lagen van de bevolking. Zelfs een studie op basis van zeldzaam coherente collecties intieme briefwisseling en persoonlijke dagboeken loopt uiteindelijk spaak op storende elementen zoals sociabiliteit en representativiteit die een klare kijk op de werkelijke receptie in de weg staan.

(15) Zie ook pionier: Raumont WILLIAMS, “Culture Is Ordinary”, in Imre SZEMAN & Timothy KAPOSY, eds., *Cultural Theory: An Anthology*, Malden, Wiley-Blackwell, 2011, p. 53-59.

(16) Idee ontleend aan een lezing van Wulf KANSTEINER (SUNY Binghamton), “Turning National Guilt into Transnational Political Capital: German Political Elites and the Legacy of World War II in Europe”, *Workshop TAPAS i.s.m. Koen Aerts en Berber Bevernage*, Gent, 14 december 2012.

Door te focussen op de wijze waarop een bepaalde perceptie van het verleden de openbare ruimte of het publieke forum veroverde, enerzijds in de meest letterlijke en materiële betekenis (monumenten, straatnamen, herdenkingen,...) en anderzijds in ruimere sociaal-culturele en multimediale vormen (literatuur, film, televisie, radio,...), blijft het opzet van verschillende studies in essentie beperkt tot een sociaal-politieke analyse van de machtsmechanismen en *agents* die bepaalde representaties van het verleden promoten⁽¹⁷⁾. De kracht van die strategieën wordt dan gewogen door een registratie van de visueel zichtbare vormen van herinnering. Zoals Alon Confino al in 1997 met Rousso's *Vichy Syndrome* aantoonde, gaat het daarbij in wezen om een anekdotische bewijsvoering, één waarin "the anecdote is presented as proof of reception"⁽¹⁸⁾. Dit is een kernveld voor historische discussie⁽¹⁹⁾. Vele *memory studies* negeren de problematische relatie tussen verbeelding of representatie enerzijds en receptie of perceptie anderzijds door de vereenzelving van beide. Welk herinneringsbeeld is representatief voor welke geleiding uit de samenleving? Hoe kreeg een bepaalde perceptie van het verleden weerklank in de *civil society*? Deze vragen blijven moeilijk te beantwoorden zolang historici geen rekenschap geven van de paradoxale relatie tussen de representatie van het verleden en de studie van de receptie van dat verleden.

Mondelinge geschiedenis verschaft bij uitstek bronnen die het mogelijk maken om de studie naar receptie te operationaliseren. In die zin wil dit themanummer ook een antwoord formuleren op de uitnodiging van Kansteiner: "historians are called upon to identify new sources and put memory studies on a solid empirical basis as its practitioners leave behind the simplistic, tacit assumptions that collective memory work can be reduced to human agency, or that facts of representation coincided with facts of reception"⁽²⁰⁾. Het actiever inzetten van mondelinge geschiedenis hiervoor is logisch, aangezien wat vandaag *memory studies* heet eigenlijk een hybride synthese is van oudere disciplines die daarvoor naast elkaar liepen, waaronder mondelinge geschiedenis⁽²¹⁾. We geloven dat mondelinge geschiedenis een cruciale

(17) Zie voor België bijvoorbeeld de verschillende bijdragen in het Themanummer "Oorlog en Herinnering" van het *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, dl. 42, 2012, 2/3.

(18) Alon CONFINO, "Collective Memory and Cultural History: Problems of Method", in *The American Historical Review*, dl. 102, 1997, 5, p. 1396.

(19) Het Nederlandse debat over de hermeneutische waarde van het boek *Dat nooit meer* (2011) van Chris van der Heijden is hier een voorbeeld van. Op basis van een uitvoerige empirie analyseert hij de Nederlandse herinnering aan de Tweede Wereldoorlog. Volgens criticasters levert hij echter niet altijd sluitende bewijzen aan waarom de ene representatie van het verleden prevaleerde op de andere. Zie hierover het discussiedossier in *Low Countries Historical Review*, dl. 128, 2013, 2: James KENNEDY & Peter ROMIJN, "Dat nooit meer" – 'Never Again', p. 71-72; Bob MOORE, "The War That Won't Go Away", p. 73-80; Koen AERTS, "A Belgian View of (the Debate on) 'Dat nooit meer' – 'Never Again', p. 81-89; Friso WIELENGA, "Tale after Tale after Tale. The Lost Chance of a Great Project", p. 90-99; Chris VAN DER HEIJDEN, "Shooting from the Trenches. On the Impossibility and Inability to Think about the War", p. 100-108.

(20) Wulf KANSTEINER, "Finding Meaning in Memory: a Methodological Critique of Collective Memory Studies", in *History and Theory*, dl. 41, 2002, p. 195.

(21) Wulf KANSTEINER, *In Pursuit of German Memory: History, Television, and Politics after Auschwitz*, Ohio, Ohio University Press, 2006, p. 13.

rol kan spelen in het versterken van die ‘receptiezijde’ in het veld van geheugenstudies. De uitdaging is om de deconstructie van intersubjectiviteit te gebruiken om te komen tot deconstructie van *herinnering*. Om nogmaals Portelli te citeren: “In oral history, in fact, we do not simply reconstruct the history of an event but also the history of its memory, the ways in which it grows, changes and operates in the time between then and now”⁽²²⁾. We durven stellen dat een adequate methodologie om mondelinge bronnen te ondervragen een lakmoesproef kan vormen om in studies naar collectieve herinnering de kloof tussen representatie en receptie te overbruggen.

Een belangrijke sleutel voor de studie naar de receptie van een bepaalde beeldvorming is de aandacht voor de narratieve structuur. Niet enkel de feitelijke documentatie of de gekleurde kennis van het verleden, maar vooral de wijze waarop deze wordt geordend, weergegeven, gefilterd en georganiseerd is indicatief voor de dynamiek en genese van de herinnering. Mondelinge geschiedenis is bij uitstek een -‘talige’ methode. Het vertellen zelf is re-interpretatie; het geregistreerde verhaal is een in subjectieve taalvorm gegoten geheugenconstructie. Het is precies dit narratieve aspect dat een belangrijk analysekader aanreikt. Eén verhaal kan op verschillende manieren verteld worden. Daarom vormen de narratieve kenmerken van de bron zelf een potentiële toegangspoort tot de herinneringenconstructie.

Er is al vaak gewezen in *oral history* literatuur op het belang van narratieve structuren voor het construeren van geheugens. Hannah Arendt stelde dat zonder ‘het verhaal’ onze herinneringen en geheugens niet meer dan een “unbearable sequence of sheer happenings” zouden zijn⁽²³⁾. Al dan niet bewust aangebrachte narratieve structuren beïnvloeden de manier waarop herinnerd wordt en dus de herinneringen zelf. Er is meer dan enkel narratieve structuren, er zijn de woordkeuze, de herhalingen, de nadrukken, maar ook de stiltes en de aarzelingen. Eveneens van tel is de retorische recurrentie van archetypische uitspraken en gemeenplaatsen die waarneembaar kunnen zijn bij verschillende respondenten. Hier zit immers een aanknopingspunt om de relatie tussen individueel en collectief geheugen, of individu en sociale kaders, te analyseren. In hoeverre worden individuele verhalen ingepast in dwingende narratieve patronen (bewust of onbewust). En zijn deze narratieve patronen te re-construeren: waar komen ze vandaan, welke agenda zit erachter, hoe verklaren we ze? Uiteraard kan de mondelinge bron op deze wijze maar ten volle gelezen worden wanneer ook de agens van de interviewer voldoende gevaloriseerd wordt in de interpretatie. Hoe worden de vragen gesteld, welke vragen worden gesteld, hoe is het interview getranscribeerd, enzovoort? Of nog: welke impact heeft de positie, de achtergrond, de voorbereiding, de methodologie en de specifieke vraagstelling van de interviewer op de resultaten ?

(22) Alessandro PORTELLI, “What makes oral history different?”, in Luisa DEL GIUDICE, ed., *Oral History, Oral Culture, and Italian Americans*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2009, p. 24.

(23) Hannah ARENDT, “Isak Dinesen 1885-1963”, in *Men in Dark Times*, New York, 2001, p. 106.

De cases en de methodologische vragen

Dit themanummer werkt inductief empirisch. Het doel is op basis van enkele concrete en diverse cases op zoek te gaan naar de krachtlijnen van een dienstbare methode om herinneringsonderzoek via mondelinge geschiedenis te operationaliseren. Dit betekent niet dat dit themanummer op het einde van de rit een accuraat en pasklaar analysemodel kan presenteren. In de eerste plaats is het een prospectie van verschillende methodes die door Belgische onderzoekers toegepast zijn op het onderwerp van hun studie. De auteurs van de verschillende bijdragen zijn uitgenodigd om te reflecteren over het opzet en de methodologie van hun onderzoek in functie van de (de)constructie van herinnering. Om een zo breed mogelijke comparatieve basis te verkrijgen, hebben we bewust gekozen voor heterogeniteit in themata en opzet.

Florence Gillet (CEGESOMA) gebruikt haar eigen interviews met Belgische oud-kolonialen, om kritisch diverse vormen van subjectiviteit in het onderzoek te analyseren. Machteld Venken (*Institut für Osteuropäische Geschichte*) maakt een dieptevergelijking van twee interviews van Poolse oudstrijders van WO II, wiens naoorlogse geheugens aan de verschillende zijden van het IJzeren Gordijn werden gevormd. Nico Wouters (CEGESOMA, UA) neemt 197 door studenten afgenomen interviews als basis voor een systematische transcriptieanalyse, om de oorlogsherinnering in Vlaanderen van onderuit te bekijken. De Tweede Wereldoorlog vormt ook het thema van de bijdrage van Koen Aerts, Bruno De Wever en Aline Sax (allen UGent), al richten zij zich in hun casus over kinderen van Vlaamse collaborateurs vooral op methodologische beschouwingen over het analytisch coderen van digitaal ontsloten mondelinge bronnen. Een heel ander thema en een andere benaderingswijze vinden we in de bijdrage van Jan Bleyen (KU Leuven). Hij gebruikt voor zijn onderzoek met ouders van doodgeboren kinderen een uitgesproken antropologische benadering en weet dit consequent door te trekken in zijn analyse. De opmerkelijke bijdrage van Donald Weber (Amsab-ISG) komt het dichtst bij een kritische deconstructie van een concreet onderzoeksproces, als hij de balans opmaakt van het door hemzelf uitgevoerde onderzoek naar de geheugens van een groep havenarbeiders en de invloed die populaire beeldvorming ook op hem bleek uit te oefenen. Lionel Vanvelthem en Ludo Bettens (beiden IHOES) richten zich op interviews met Luikse syndicalisten, en leggen bloot hoe moeilijk het onderscheid te maken valt tussen individueel geheugen en bepaalde sociale kaders of een collectieve groepsidentiteit van een herinneringsgemeenschap. De elementen uit deze twee voornoemde bijdragen keren ook allemaal terug in de analyse van Josiane Jacoby, Florence Loriaux en Christine Machiels (CARHOP) van de interviews van werknemers van de Royal Boch fabriek in La Louvière. Door hun betrokken houding als onderzoekers en de unieke context (de fabriekssluiting) tijdens het afnemen van de interviews, wordt deze bijdrage ook een belangrijke reflectie over de rol van de onderzoeker. Het artikel van Chantal Bisschop (KU Leuven/CAG) is gebaseerd op haar onderzoek naar de Landelijke Gilden in Vlaanderen. Ook zij combineert diverse reflecties in haar bijdrage; van methodologische bedenkingen tot reflecties over haar eigen opstelling en rol als onderzoeker. Nico Wouters en Koen Aerts tot slot,

leggen deze bijdragen naast elkaar in de conclusie en formuleren ook enkele finale bedenkingen.

Een dergelijke diversiteit van bijdragen laat beter toe om voor ‘mondellinge herinneringsgeschiedenis’ uniforme principes te detecteren die bruikbaar kunnen zijn voor de ontsluiting en interpretatie van reeds bestaande bronnenreeksen enerzijds en het opstarten van toekomstig onderzoek anderzijds. Bij een minderheid van de bijdragen zijn de bronnenreeksen expliciet gecreëerd vanuit de vraagstelling naar populaire beeldvorming of geheugen. Meerdere mondelinge bronnenreeksen in dit themanummer – en bij uitbreiding in de Belgische historiografie – werden gecreëerd vanuit eerder klassieke onderzoeksvragen en –projecten. Vragen naar beeldvorming en receptie waren hier dus slechts impliciet aanwezig. De grootste groep vormt echter een eerder ‘grijze’ of ‘hybride’ categorie: bronnenreeksen die elementen van beeldvorming en geheugen in de vraagstelling hadden, zonder dat dit de belangrijkste insteek was. Op basis van die drie categorieën, en een staalkaart van verschillende thema’s uit de Belgische geschiedenis, wil dit themanummer de focus richten op de ontwikkeling van de juiste sleutels om mondelinge bronnenreeksen in functie van (de)constructie van herinnering te lezen of ‘decoderen’.

Alle auteurs kregen een structuur voor de opbouw van de bijdrage mee. Grosso modo vertrekt elk artikel met de casepresentatie. Hierin wordt de context van het onderzoek geschetst (academisch, erfgoeddocumentatie, pilootstudie,...), de vraag- en probleemstelling van de studie (wat werd onderzocht en waarom) en de gebruikte methodologie (hoe kwam de bronnenreeks tot stand, werd er aanvullend documentair archief gebruikt, hoe werden de respondenten geselecteerd,...). De analyse van de beeldvorming vormt de eigenlijke kern van de bijdrage en vertrekt vanuit de vraagstelling die de (inter)subjectiviteit van de mondelinge bron centraal stelt. In een document met richtlijnen voor die narratieve analyse vroegen we de auteurs om aandacht te hebben voor talige patronen; het interview als performance en de impact van de interviewer; de verhouding met sociale herinneringsgemeenschappen, dominante beeldvorming, wetenschappelijk onderzoek en officiële geheugenpolitiek; de invloed van gemediatiseerde representaties op het discours en de compositie en coherentie van het verhaal. De auteurs kregen de vrijheid om afhankelijk van de bruikbaarheid van hun mondelinge bronnen de focus op deze punten te vernauwen of te verbreden. In de conclusie evalueert elke bijdrage tot slot de gebruikte methode en bronnen in functie van een onderzoek naar subjectiviteit en herinnering. Deze bevindingen vormen de basis van het algemeen besluit van dit themanummer. Die conclusie bevat weinig theorie maar is een reflectie op basis van de concrete cases. Uit de gedifferentieerde aanpak brengen we enkele krachtlijnen in kaart die het gebruik van mondelinge geschiedenis voor de (de)constructie van herinnering in de toekomst moeten faciliteren.

REVUE BELGE DE PHILOGIE ET D'HISTOIRE
BELGISCH TIJDSCHRIFT VOOR FILOGIE EN GESCHIEDENIS

Mondelinge geschiedenis en collectieve herinnering.
Tussen representatie en receptie

Nico WOUTERS & Koen AERTS, eds

Nico WOUTERS & Koen AERTS, <i>Mondelinge geschiedenis in België en de (de-) constructie van collectieve herinnering</i>	503
Florence GILLET, <i>Lecture des témoignages d'anciens coloniaux ou comment dénouer les nœuds de la subjectivité</i>	513
Machteld VENKEN, <i>Vechten en herinneren in een (eens) verdeeld Europa. Consistentie en veranderlijkheid in getuigenissen van oud-strijders</i>	527
Nico WOUTERS, <i>Lokaal geheugen: de sociale herinnering aan de Tweede Wereldoorlog in Vlaanderen</i>	545
Koen AERTS, Bruno DE WEVER & Aline SAX, <i>Kinderen van Vlaamse collaborateurs. De erfenis van het verleden digitaal ontsloten</i> ..	575
Jan BLEYEN, <i>Metaforen als sleutel tot intersubjectiviteit: historisch-antropologische reflecties over de gedeelde dimensie van herinneringen</i>	595
Donald WEBER, <i>Geheugenconstructie in mondelinge geschiedenis. De casus van de dronken dokwerker</i>	615
Lionel VANVELTHEM & Ludo BETTENS, <i>Contribution à l'analyse des constructions mémorielles en histoire sociale : l'exemple des discours rapportés dans le monde syndical socialiste</i>	633
Josiane JACOBY, Florence LORIAUX & Christine MACHIELS, <i>Faïence en faillite : la mémoire brisée de Boch</i>	651
Chantal BISSCHOP, <i>Een verhaal van mensen en structuren. Interviews over rurale organisaties</i>	671
Nico WOUTERS & Koen AERTS, <i>Mondelinge geschiedenis en geheugenstudie: slotbedenkingen</i>	689